

TALÁLKOZÁS EGY HATÁRTUDOMÁNY MEZSGYÉJÉN

Lengyel Zsolt: A gyermeknyelv

Gondolat Kiadó, Budapest, 1981.

A közelmúltban sajátos élményben lehetett része a gyermeknyelv iránt érdeklődőnek, hiszen szinte egyszerre vehette kezébe Lengyel Zsoltnak – a hazai fejlődés-pszicholingvisztikai kutatók egyik ismert nyelvész képviselőjének – fent jelzett munkáját és Johanna Turner (Az értelmi fejlődés – Gondolat Kiadó, 1981) pszichológus könyvét, amelynek csaknem fele a nyelv elsajátításáról, mint az értelmi fejlődés összetevőjéről szól.

Külön öröm a két író összecsengő szándéka, nemes célja könyve megírásával: „Ha olvasóim – tanárok, szülők – a könyvet letéve nagyobb figyelmet fognak szentelni a rájuk bízott gyerekek nyelvi fejlődésének és fejlesztésének, a könyv teljesítette feladatát” – írja Lengyel Zsolt a 13. oldalon.

Johanna Turner az értelmi fejlődéssel – s ezen belül a nyelvelsajátítással – kapcsolatos elméletek bemutatásával, érdeklődést kíván ébreszteni a kognitív folyamatok iránt, „és tiszteletet minden gyermek különleges lelki élete iránt” (9. oldal). Mégis egészen különböző könyveket vettünk a kezünkbe: egy pszichológusét és egy „nyelvész-pszicholingvistá”-ét, ahogy könyvében Lengyel Zsolt magát jelöli. S ha történetesen pszichológus az a nyelvelsajátítás iránt érdeklődő olvasó, aki e két könyvet a kezébe veszi, akkor azt várhatnánk, hogy Turner munkája áll közelebb hozzá.

Johanna Turner – mint könyvének címe is jelzi – szűkebb megközelítésben az értelmi fejlődés szemszögéből tárgyalja a kérdést s ezt kristálytisztsán, a pszichológia-történet belső logikájának megvilágításában, szinte tankönyvi stílusban teszi. E megvilágításban villannak fel a nyelvészeti, pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai elméletek is (ezeknek a könyvbeli arányait, sorrendiségét és gondolatainak a bernsteini végkicsengését itt nem feladatom értékelni), mégis Turner könyve a pszichológus olvasó számára kevesebbet mond a témáról, mint Lengyel Zsolt nyelvész könyve. Annak ellenére, hogy Lengyelt olvasva, többször berzenkedhetünk egy-egy pszichológiai jelenség nem pszichológiai megragadásán, vagy az irodalmi – elméleti bázis – Turnerhez képest kissé eklektikus kezelésén.

Miért több és meggyőzőbb mégis Lengyel Zsolt írása? Azért, mert Lengyel Zsolt nem a tudományfejlődés, hanem a nyelvfejlődés szálára fűzi fel – széles panorámájú szakirodalom alapján – a könyvben idézett elméleteket, adatokat. Azzal, hogy ezeket saját longitudinális megfigyeléseiben magyarázó elvként vagy összehasonlító adatként alkalmazza, jól használható könyvet adott az olvasó kezébe. A témában kevésbé járatos olvasónak számos jól követhető ismeretet, a témában járatos számára pedig az idézett elméletek használhatóságát elemző, kritizáló, szép összehasonlító gyermeknyelvi anyaggal illusztrált forrásmunkát nyújt át. Igaz, hogy sokszor ugyanazoknak a külföldi kutatóknak, sok esetben azonos témákkal kapcsolatos példáit idézi Lengyel és Tur-

ner könyve is (például Chomsky, R. Brown, Schlezinger stb.), mégis Lengyel Zsolt — miközben a maga adatgyűjtő kutatómunkáját, eredményeit folyamatosan rá- és beleépíti az idézett elméletekbe — közvetlenül bevonja az olvasót a megfigyelések, adatok feldolgozásának logikájába, elvezeti a természetes következtetésekhez, s ugyanilyen módon bevezeti az olvasót a problémákba is, megismerteti vele e problémák különböző oldalait, a megoldások lehetőségeit, a továbbkutatás módjait. Ilyen módon az olvasó is azonosul a témával; sok ismerettel és sok kérdőjellel gazdagabban teszi le a könyvet. Lengyel Zsolt szerényen és helyenként a felvetett probléma jellegéből fakadó bizonytalanságát bátran vállalva, jó pedagógiai érzékkel írta meg a könyvét.

Így van ez még akkor is, ha túl gyakran érezhetjük az „Olvasó” megszólítását, amelyhez óhatatlanul, megmosolyogtatón — vagy helyenként irritálón asszociálódik irodalmunk, publicisztikánk múlt századaiból a „nyájas” epiteton ornans. A szerző mondanivalójából, a könyv szerkezetéből, stílusából enélkül is világos a „találékony Olvasó” bevonása a szerzővel együttaladó gondolkodásba.

Azt hiszem egy recenzióból kirekeszthetetlen a szubjektivitás. Ezért bátorokodtam papírra vetni az előbbi összehasonlítást is — Lengyel és Turner könyve között —, és ezért szeretném megfogalmazni az alábbiakban még egy gondolatot, amely végigkísért a könyv olvasása közben, amely a gyermeknyelvvvel foglalkozva folyamatos vívódást jelent, s végül amely probléma rövid érintése szükséges a recenzált könyv néhány részletének megítéléséhez.

Lengyel Zsolt a fent már idézett módon — „nyelvész-pszicholingvistának” jelöli magát, meghatározva ezzel kutatási területét, szakmai látásmódját. E sorok írója „pszichológus pszicholingvista” — bár igen megtisztelő módon a szerző a mai hazai gyermeknyelv-kutató nyelvészek között sorolja fel. (51.o.) A pszicholingvisztika határtudomány, s mint minden ilyen tudományos terület, jó értelemben vett izgalmas küzdőtere a különböző tudományok folyosójáról belépőknek.

Korunkban csak kevesek és csak tanulásban és alkotásban gazdag életpálya nyomán érhetik el azt, hogy többféle tudományban egyaránt járatosak legyenek, hogy egyforma súllyal tudják beépíteni tudományos gondolkodásukba az érintkező tudományok elméleteit, régi és aktuális kísérleti eredményeit. Még akkor is így van ez, ha csak egy „szűk” tudományos probléma elemzéséről van szó. Tudjuk jól, hogy a nyelvet például, s ezen belül a nyelvelsajátítás pszicholingvisztikai problémáját a nyelvészeti, pszichológiai, neurológiai, filozófiai, szociológiai, pedagógiai és gyógypedagógiai, akusztikai és kibernetikai tudományos elméletek, adatok, alkalmazott módszerek során született felismerések erdeje veszi körül.

Valamely szaktudomány képviselőjének munkája, ha valamely határtudományt kíván művelni — úgy gondolom — akkor válik hasznossá és hasznosíthatóvá, ha megőrzi szaktudományának arculatát. Oktalanság lenne elvárni például a nyelvésztől, hogy valamely nyelvelsajátítási problémát pszichológiai szempontból vizsgáljon meg. Az azonban elvárható, hogy számoljon a pszichológia idevágó eredményeivel, tekintettel legyen ezekre, s csak addig a határig hatoljon bele e társtudomány kapcsolatos kérdéseibe, ameddig — mint háttér-ismeret, mint kontextus vagy valamely interdiszciplináris vizsgálati eredmény integrált szemléletű elemzéséhez — szükséges.

Lengyel Zsolt könyvében kiváló arányérzékkel oldja meg a fenti problémát, mindig megtalálva a határt, amelyen belül írása megmarad nyelvészeti megközelítésű psi-

cholingvisztikai munkának. Ezt az ideális arányt őrzi az idézett széles körű nyelvészeti, pszicholingvisztikai és pszichológiai szakirodalom felhasználásában is.

Feljebb mégis arra utaltam, hogy a pszichológus olvasó helyenként berzenkedhet egy-egy jelenség nem igazán pszichológiai megragadásán vagy pszichológiai szempontból pontatlan megfogalmazásán. Néhány ilyen példát szeretnék megemlíteni. Általában kifogásolható lehet, hogy a szerző által gyűjtött konkrét gyermeknyelvi példák mellett nincs pontos életkori jelölés, s még inkább az, hogy nincs valamilyen vázlatos utalás az adott gyermek aktuális pszichikus érettségi szintjére, — holott ennek fontosságát, Piagetra hivatkozva, több helyen hangsúlyozza. A nyelvészeti elemzéshez persze erre nincsen szüksége, de a pszicholingvisztikaihoz — véleményem szerint — már igen. A 252. oldalon idézett felnőtt—gyermek párbeszéd például tipikusan tükrözi a fejezet-címben megadott 2–3 éves életkorban kialakítható dialógust, amely a 4. lépésben — a gyermeknyelvi szövegben — már nyilvánvalóan nem őrzi meg a hely megjelölést — mint körülményt — csupán az akciót, s a jelzett példában az interperszonális akciót. Így természetesen következik „a bölcsiben kivel szoktál játszani?” (1. lépés) kérdést a 3. lépésben kiegészítő „hát még?” felnőtt kérdésre, a gyermek nagymamát megjelölő válasza. Ez a gyermeki válasz tehát nem a szerző által megállapított „könnyebb ellenállás” indítékból következett, ez esetben nem arról van szó, hogy a gyermek arra válaszol, „amit neki könnyebb kifejezni”. Biztos vagyok benne, hogy még sok együtt játszó bölcsődés társ nevét fel tudja sorolni, az adott esetben viszont egyáltalán nem biztos, hogy tényleg játszott a válaszában szereplő Petivel, lehet csak látta valami érdekeset játszani a megnevezett gyereket. A példa viszont lehetőséget adott a szerzőnek a cselekvés helyét, társát, eszközét meghatározó gyermeknyelvi formák szép nyelvészeti elemzésére.

Más jellegű ellentmondás található a 246. oldalon levő példa-dialógus elemzésében.

1. lépés — apa: „Papa cigizik, hova teszi a cigit a papa?”

6. lépés — gyerek: „Tedembe (kezembe)”

7. lépés — apa: „Nem a te kezédben, kinek a kezében?”

8. lépés — gyerek: „Papája (papám kezében)”

A fent idézett dialógus utáni szöveg helytelennek minősíti az egyes szám első személyű birtokosrag használatát. Véleményem szerint ebből a példából egyrészt éppen az derül ki, hogy a gyermek jól tudja használni mind az első személyű-, mind a harmadik személyű birtokos ragot. A „papája” nem „papám” jelentésű a fenti példában, hanem megfelel a dialógus harmadik személyű kezdetének, s egyenesen következik abból, hogy az apa magáról, cselekvéséről, a hozzá tartozó tárgyról egyes szám harmadik személyben beszélt (vö. 1. lépés).

A 231. oldalon kezdődő téma szintén olyan, amely vitára kényszeríti az empirikus pszichológust. A szerző szép megfigyelést ír le az „Ágens-objektum (aktívan cselekvő személy cselekvése élettelen tárgyra irányul)” szempontú elemzéssel kapcsolatban, majd így folytatja: „Saját megfigyeléseim szerint, látszatra két azonos mondat éppen a használt intonációvételben és a mondatot kísérő gesztikulálás hevességében különbözik egymástól. Erősebben gesztikulál a gyerek abban az esetben, ha játszani kíván az autóval és eközben ejti a mondatot, nem olyan élénken a mozdulatok, ha ezzel a mondattal a birtokviszonyokat akarja a beszédpartner tudomására hozni.”

A pontos szituációnak, a gesztikulálás jellegének és más hasonló típusú jelenség-

nek ismételt megragadása nélkül azonban, bármilyen érdekes is a fenti megfigyelés, ez az eset a kísérletes fejlődéslelektan szempontjából csak érdekesség marad, s a fenti leírás alapján semmiképpen nem általánosítható. Ugyanakkor azonban nagy horderejű megfigyelésnek tekinthető, hogy a komplex beszéd-magatartás — a mondat, az intonáció, a gesztus együttesének — szemantikus értékű megkülönböztető jegyeit ragadja meg a szerző, ami mindenképpen figyelmet érdemlő, és további megfigyelésekre ösztönző.

Más irányú megjegyzést kell fűznöm a csecsemőkori vokális fejlődés leírásának bizonyos részleteihez, amelyet a szerző V. Tonkova-Jampolszkaja intonációs elmélete alapján foglal össze (116–119. oldal). A sok szempontból érdekes megállapítások mellett, azzal a — számos szerző által bizonyított — ellenvetéssel kell élnem, hogy nemcsak diszkomfort helyzetben vokalizál a csecsemő, vagyis az első három hónapban is tapasztalható komfort helyzetből fakadó nem-síró hangadás. Nehezen magyarázható az idézett szerző azon megfigyelése, hogy az „elégedetlenséget kifejező intonációtípust” az „állításnak, elbeszélésnek megfelelő közlő jellegű intonációtípus követi, majd harmadikként jelenik meg az örömet kifejező intonáció”, amely mint írja, hasonló az elsőhöz. A negatív és pozitív érzelmeket kifejező hang mint bipoláris jelenség, azonos fejlődési fázisban kell, hogy megjelenjen. Továbbá a „közlő jellegű intonáció” jelzett megjelenési időpontja ellentmond minden általam ismert szakirodalmi adatnak, Piaget-től Halliday-ig, amely szerint az állítás, a közlés mint kommunikációs intenció csak később jelentkezik, s a kapcsolatteremtő felhívás mindenképpen megelőzi. Meglepő, hogy Lengyel Zsolt — tőle szokatlan módon, mintha fenntartások nélkül fogadná el a fenti megállapításokat.

Hiányérzetet kelt a pszichológusban a 310–311. oldalon található összefoglaló táblázat, amely a 4. hónaptól a 39. hónapig kívánja tükrözni a nyelvi- és nem-nyelvi fejlődés párhuzamos adatait. Nem tudjuk azonban meg, milyen irodalom alapján állította össze, illetve közli a szerző ezt a táblázatot (ami már önmagában is hiányosság), de nem tudhatjuk meg pontosan azt sem, hogy például mit ért a „nem fiziológiás hangokon” (4. hónap) és mi a különbség a „nem fiziológiai hang” és a „gagyogás” között (6., 9. hónap). A táblázat másik oldalán igen elnagyoltan tekinthető — a nem nyelvi fejlődés címszó alatt —, hogy a 4. hónapos korban csupán a fej önálló emelését említi, s rögtön utána a felülést és az állóhelyzetet (6., 9. hónap) — kihagyva a fordulást, a hempergést, s nem tesz említést a manipuláció kezdeteiről sem, s általában a szenzomotoros érés szakaszairól.

Számos, a fentiekhez hasonló megjegyzést lehetne még tenni — pszichológus szemmel olvasva a könyvet. Nem szaporítom azonban ezek sorát, s e kritikai megjegyzéseket is csupán illusztrációként kezelem, ami bizonyítja, hogy a határtudományban széles tájékozottság, komoly szaktudás, a társtudományba való csupán óvatos beleenyúlás mellett is lehet bizonytalan talajra tévedni. Biztos vagyok benne, hogy Lengyel Zsolt vagy más nyelvész a „pszichológus-pszicholingvista” írásában ugyanilyen típusú *nyelvészeti* pontatlanságokat talál. S a korábbi gondolatokra utalva, a fenti észrevételek mellett, fontosabbnak, a hazai pszicholingvisztikai kutatások szempontjából előbbremutatónak vélem, ha Lengyel Zsolt nyelvész-pszicholingvista könyvéből az értékes tudásanyagot hangsúlyozzuk: a magyar gyermeknyelv általános gyermeknyelvi jelenségeinek, illetve sajátos anyanyelvi jellemzőinek sokrétű elemzését.

A bevezető sorokban — a Johanna Turnerrel való összehasonlításban — arra is

tettem megjegyzést, hogy Lengyel Zsolt a felhasznált igen széles irodalmi elméleti bázist viszonylag pártatlanul kezeli. A szerző, mint említettem, fejlődés-elvű tematikát követ (a magzati kortól a nyelvfejlődés grammatizálódási folyamatáig), s ezen belül sorakoztatja fel a hangképzés, a szóalkotás és szóhasználat, a grammatikai formák, a szintaktikus beszéd lingvisztikai és szupralingvisztikai elemeinek elsajátításával kapcsolatos elméleteket. Az idézett szerzők, és elméleteik szinte mindegyikéből ki tud emelni konstruktív, saját megfigyeléseivel alátámasztható elvet. A szinte pártatlanul felhasznált és bizonyos pontokon kritikai megjegyzésekkel illetett elméletek sorában kettő mégis hangsúlyozottabban van jelen: a generatív nyelvelmélet és a beszédaktus elmélet. A szerző exponálja a fenti két elmélet nyelvelsajátítási modelljét a beszédfejlődés megfelelő fázisaiban (a Chomsky-féle generatív modellt a 92–96. oldalon, a Bruner féle tranzakcionális modellt a 190–200. oldalon ismerteti), majd e két elmélet – kiemelve az idézett sok közül – visszatér a könyv záró, összefoglaló fejezetében (304–332. oldal), mint szembeállítható két szemléletmód. Chomsky nevével azonban újra és újra találkozunk a könyvben. Az ő elméletének elemei sok helyen átszövik a szerző elemző gondolatait, s így fent jelzett pártatlansága viszonylagossá válik. Bár a szerző a 316–321. oldalon jelzi a Chomsky-féle nyelvelsajátítási modell szélsőségesnek ítéltető elemeit, bírálja bizonyos megállapításait, mégis világosan kimondja, hogy ez a modell sokkal többet adott a nyelvészetnek, mint pusztán a nyelvelsajátítás kérdésének tisztább látását: „Chomsky óta valóságos forradalom játszódott le a nyelvészetben, napjainkban – sok divatosnak tekinthető sallangjától megtisztulva – világosan látjuk ennek a nyelvelméletnek a hasznosságát, az általános nyelvészet szempontjából.” „...bár a Chomsky vázolta kép helyességéről vagy helytelenségéről nincs döntő bizonyítékunk” (320. oldal). Ezen az igazából csak néhány évtizedes, feltörő tudomány-területen még nagy az elméletek szóródása és messze vagyunk az igazságok teljes feltárásától. Így olvashatjuk egyidőben Johanna Turner bernsteini gondolatokkal záródó könyvét, Lengyel Zsolt Chomsky elméletének hangsúlyozásával összefoglalt munkáját, s ha történetesen ez idő tájt egy harmadik tanulmány is megjelent volna, akkor abban esetleg a beszédaktus – vagy más elmélet képviselőinek hangsúlyozott idézésével találkozhatna az Olvasó.

Lehetséges és hasznos, hogy több irányból közelítsük meg, s hogy szembesítsük ezeket az elméleteket, gazdagítva egymás tudását, s új kutatásokra ösztönözve egymást.

Sugárné Kádár Júlia
MTA Pszichológiai Intézete